

УДК 297. 18.

КБТ 86.2\3;86.38.

<http://dx.doi.org/10.29228/metafizika.12>

*Nicat YƏHYAZADƏ **
(Azərbaycan)

Beynəlxalq əl- Mustafa
Universiteti

Mir Məhəmməd Kərim
Bakuvinin elmi-ictimai həyatı və
“Kəşfül-həqaiq” təfsiri

Xülasə

Mir Məhəmməd Kərim Bakuvi 1858-ci ildə dünyaya gəlmiş və öz ilk təhsilini Bakıda, ali təhsilini isə Bağdadda almışdır. O, bir çox ictimai öhdəliklərə malik olmuşdur. Həmin öhdəliklərdən biri “Hidayət” xeyriyyə cəmiyyətini təşkil etməsidir. Bakuvi bir çox elmi əsərlər yazmışdır, onların ən mühümü 1902-ci ildə yazıb sona çatdırdığı 3 cildlik “Kəşfül-həqaiq ən-nukətil-ayati vəd-dəqaiq” (Ayələrin məna və incəlikləriylə həqiqətlərinin açıqlanması) təfsiridir. Sözügedən təfsir ilk dəfə 1904-cü və 1906-cı illərdə H.Z.Tağıyev tərəfindən və 2014-cü ildə isə QMI-nin təşəbbüsü-nə əsasən, latın əlifbası ilə nəşr edilmişdir. Bu təfsir Azərbaycan dilində yazılması ilə yanaşı, dini dəyərlərin möhkəmləndirilməsi və Azərbaycanın milli mədəniyyətinin formalaşmasında xüsusi rol oynamışdır. O, öz təfsirində “Quranı Quranla təfsir etmə”, “Quranı hədislərlə təfsir etmə” və “elmi təfsir” metodlarından istifadə etmiş və ayələrin təfsirində xüsusilə birinci təfsir metoduna daha çox üstünlük vermişdir. Həmçinin, Quranda olan elmi ayələri, o cümlədən “Rəd” surəsinin 2-ci və “Ənbiya” surəsinin 31-ci ayəsini dövrün şərait və qanunlarına əsasən təfsir etmişdir. Onun təfsiri rəvan və aydın şəkildə başa düşülən olmaqla yanaşı, mötəbər və qədim təfsir və hədis mənbələrinə istinadən qələmə alınmışdır. “Kəşfül-həqaiq” təfsirində bütünlükdə ayələr təfsir olunduğundan, o, kamil bir təfsir hesab edilir. Bu təfsirdə elmi üstünlüklərlə yanaşı, quruluş və mətnin anlamı baxımından müəyyən nöqsanlar vardır.

* Beynəlxalq əl-Mustafa Universitetinin Quran və təlim-tərbiyə ixtisası üzrə doktorantı.
yahyanecat87@mail.ru,
<https://orcid.org/0000-0002-2916-1698>

Adı çəkilən əsər analitik təsviri qaydada və məzmun analizinə əsaslanaraq araşdırılmışdır.

Açar sözlər: “Kəşfül-həqaiq” təfsiri, Mir Məhəmməd Kərim Bakuvi, elmi-ictimai, həyat...

Giriş

Tarix boyu müxtəlif səhər və məntəqələrdə yaşayan görkəmli din alimlərinin insanların milli və mənəvi (dini) dəyərlərinin formalaşmasında mühüm rolu olub. Xüsusi ilə Quran elmləri və təfsiri sayəsində camaatı maarifləndirmək məsələsi din alimlərinin əsas məqsədini təşkil etmişdir. Quran elmləri dedikdə, “Möhkəm və Mü-təşəbih”, “Nasix və Mənsux” ayələr, “Qiraət növləri”, “Quranın ecazkarlığı” və sairə nəzərdə tutulur. Təfsir elmində əsasən dərin mənəli ayələrin təfsiri açıqlanır. Belə mövzulardan biri təfsir alimlərinin “Müqəttə” həfləri barədə verdikləri açıqlamalardır. Əllamə Təbatəbai “Əl-Mizan” təfsirində bu haqda 10-dan çox ehtimalın olmasını yazır. Müasir dövrümüzdə də çətin ayələr və “Müqəttə” həfləri barədə müxtəlif dillərdə çoxlu sayda kitablar və məqalələr yazılmışdır.¹ Mir Məhəmməd Kərim Bakuvi də öz növbəsində bu sahədə vəzifəsini gözəl şəkildə yerinə yetirən və 19-cu əsrdə yaşamış Azərbaycanın dəyərli alimlərdən hesab olunur. O, dövrünün ictimai şəraitini düzgün dərk edərək ictimai və mədəni sahədə xidmətlər göstərmiş və özündən sonrakı nəsələ dəyərli əsərləri erməğan qoymuşdur. Müqəddəs İslam dini elmə və həqiqi alimlərə çox böyük dəyər verir. Bu baxımdan, İslam cəmiyyətində həqiqi və cəmiyyət üçün faydalı olan alimlərə hörmət bəsləmək, həmçinin onların elmi və ictimai şəxsiyyətlərini cəmiyyətə tanıtdırmaq zəruri olmaqla yanaşı, həm də dəyərli bir iş hesab olunur. Mir Məhəmməd Kərim Bakuvi Azərbaycanda bu sahədə nüfuzlu olan şəxsiyyətlərdən biridir. O, öz bacarığı ilə elmi sahədə qələm və bəyanla sözünü demiş və həmçinin, ictimai işlərdə öz əvəzsiz fəaliyyəti ilə seçilən hərtərəfli şəxsiyyət idi. Həqiqətdə belə din alimləri peyğəmbərlərin varisləri hesab olunurlar.

Bakuvi özündən sonra çoxlu dəyərli əsərlər yadigar qoymuşdur. Həmin mühüm əsərlərdən biri “Kəşfül-həqaiq ən-nukətil-ayati vəd-dəqaiq” (Ayələrin mənə və incəlikləriylə həqiqətlərinin açıqlanması) təfsiridir. Bu təfsir 19-cu əsrdə Azər-

¹ Tütün, S. (2018). *XX və XXI yüzyl müfəssirlerinin yorumları bağlamında hurûf-ı Mukatta`a`ya bakiş*. Metafizika jurnalı, (ISSN 2616-6879). cild 1, say 4. Bakı

baycan dilində yazılan və Azərbaycan dindar kütləsi arasında tez bir zamanda tanınan ilk təfsirdir.

Bu məqalədə Mir Məhəmməd Kərim Bakuvinin elmi və ictimai sahədə həyat tərzi və onun sözügedən təfsirinə müxtəlif prizmalardan baxış keçirilmişdir.

Nəzərinizə çatdırırıq ki, bugünə qədər Mir Məhəmməd Kərim Bakuvinin şəxsiyyəti və qələmə aldığı təfsir əsəri barədə belə bir geniş araşdırma aparılmamışdır. Bu əhatəli araşdırma onun elmi və ictimai yaşayışını və xüsusilə də təfsirini əhatə edir.

Müəllifin həyatı və elmi fəaliyyəti

1. Həyatı

1.1 Doğum tarixi: Mir Məhəmməd Kərim Mircəfərzadə (Ələvi Hüseyni Musəvi) Bakuvi, 1858-ci ildə Bakıda dindar ailəsində dünyaya gəlmişdir. Bakuvinin ailəsi və nəslə Azərbaycan əhalisi arasında xüsusi bir şöhrətə malik idi. Onun soy şəcərəsi Əli ibn Əbu Talibə (ə) qədər gedib çıxır. Bakuvinin atası hacı Mircəfər və anası Nərgiz xatun şeyx Nəcəfin qızı idi.¹

1.2 Təhsili: Bakuvi ilk təhsilini atasından və İcərişəhərdəki mədrəsədə almışdır. Atası Mircəfər oğlunun təhsilini ali dərəcədə davam etdirə bilməsi üçün 1871-ci ildə Mir Məhəmmədi İraqa göndərir. O, 10 il ərzində Bağdadda dini təhsilini yekunlaşdırır. Ərəb dilini, fiqh, kəlam, təfsir, İslam tarixi kimi elmləri dərinlən öyrəndikdən sonra, Bakıya qayıdır.²

1.3 Ölüm səbəbi və tarixi: Mir Məhəmməd Kərim Bakuvi 1920-ci ildə Qafqazda siyasi vəziyyətin dəyişməsi və “Ateistlik cəmiyyəti”nin yaranmasına görə, Mərdəkan kəndində olan evinə köçür və elmi işlərlə məşğul olmağa başlayır. Bu dövrdə dindarlar dövlət düşmənləri kimi təqdim edilirdilər. Belə bir vəziyyətdən istifadə edərək dindarların çoxunu aradan qaldırırdılar. Həmin şəxslərdən biri də “Bakuvi” idi. Onu 1938-ci ildə istintaq üçün Maştağa kəndində yerləşən polis məntəqəsinə apardılar və ona məhkəmədə hökmü çıxarmaq üçün üzünə duran yalançı şahidlər gətirdilər. Mir Məhəmməd Kərim Bakuvi 16 mart 1939-cu ildə gecə tufənglə şə-

¹ Bakuvi, M.K. (2014), “*Kəşfül-həqaiq ən-nukətil-ayati vəd-dəqaiq*” təfsiri. Bakı. (c. 1, s. 6).

² Yenə orada. (s.6).

hadətə yetirilir. Düşmənin qəlbi bu cinayət ilə soyumur, onun evini də qarət edir və həmçinin şəxsi kitabxanasına od vururlar.¹

2. Elmi fəaliyyəti

2.1 Elmi əsərləri: Bakuvü bir necə elmi əsərin müəllifi olmasından əlavə, onun çoxsaylı tərcümələri də mövcuddur. Ondan qalan əsərləri bir neçə nümunədə xülasələşdirmək olar: “On yeddi Ramazan”, “Kəşfül-həqayiq ən-nukətil-ayati vəd-dəqaiq” təfsiri, “İran kəndlərinin hali”, “Təbrizdə gördüklərim” və sairə. Bakuvünün vəfatından öncə, qızı son əsərinin çapı üçün “Azəri nəşr”ə müraciət edir, ancaq həmin əsərdə Quran və Peyğəmbər (s) hədislərindən istifadə edildiyi üçün çap mərhələsinə çatmır və sonra onun əlyazma nüsxələri də aradan gedir.²

Ounun Azərbaycan dilinə tərcümə etdiyi kitablardan aşağıdakıları qeyd etmək olar:

“On yeddi Ramazan”, “Kərbəla yangısı”, “Fətətu Ğassan”, “Özreyi-Qureyş”, “Ermənüsə Misriyə”, “Əbu Müslim əl-Xorasani”, “Əmin və Məmun qardaşlar” və “Səlib müharibəsi”. Belə nəzərə çarpır ki, onun tərcümə etdiyi kitabların çoxu çap olunub, lakin bu bərdə dəqiq bir söz demək qeyri-mümkündür. Ounun əlyazma və çap olunmuş əsərləri 1940-cı ilə kimi qalırmiş, lakin həmin ildən sonra yoxa çıxmışdır.³

2.2 Elmi dərəcə və ictimai mövqeyi: O, İraqda dini təhsilini bitirdikdən və Bakıya döndükdən sonra, imtahan verərək 1894-cü ildə Bakıda “Gilək” və İçərişəhərdəki “Şah” məscidlərində fəaliyyət göstərmişdir. Mir Məhəmməd Kərim 1904-cü ildə Bakı qazısı və Bakı quberniyası Şiə Məclisinin sədri vəzifələrinə seçilmiş, 1918-ci ilə kimi bu vəzifələrinə davam etmişdi. O, həmçinin bu fəaliyyətini “Quba”, “Şamaxı”, “Göyçay” və “Lənkəran” şəhərlərində də davam etdirirdi. Bakuvü maddimənəvi, fərdi və ictimai işlərdə əhalinin məsləhət və müraciət mənbəyinə çevirilmiş

¹ Babaşlı, M. (mart, 2008). *Axund Mir Məhəmməd Kərim Mircəfərzadə əl-Bakuvünün həyat və yaradıcılığı*. Dövlət və Din. (№ 1 (5)), Bakı. (s.159).

² İsmayılov, M. (2002). *20-ci Yüzyılda Azərbaycanda Yapılan Kuran Tefsiri ve Meal Çalışmaları*. (basılmamış yüksek lisans tezi). İstanbul. (s.49).

³ Bakuvü, M.K. (2014). “*Kəşfül-həqayiq ən-nukətil-ayati vəd-dəqaiq*” təfsiri. Bakı. (c.1, səh. 8).

di və ilk sədri olduğu “Hidayət“ xeyriyyə cəmiyyəti ilk ictimai təşkilat ünvanında bu sahədə geniş fəaliyyət göstərirdi.

Onun yaşayışında gördüyü mühüm işlərdən biri milli münacişləri sülh yolu ilə yatırımaq idi. İnsanları həmişə Qurana tərəf dəvət edir və müsəlamaların əsas problemlərinin Qurani-Kərimdən ayrı düşməkdə olduğunu söyləyirdi. Çox təəssüf ki, “Molla Nəsrəddin” jurnalı Bakuvi kimi mütəfəkkir və din alimlərini də təhqir edir, onların karikaturalarını öz səhifələrində dərc edirdi. “Molla Nəsrəddin” “Kəşfül-həqaiq” kitabının nəşri olan H.Z.Tağıyevi də belə bir əsəri nəşr etdirdiyinə görə qınayırdı.¹

“Kəşfül-həqaiq” təfsiri haqqında ümumi məlumat

1. Adlandırılması: Müəllif 3-cü cildin müqəddiməsində kitabın adlandırılma və yazılması barədə belə yazır: “Mən həqiqin Azərbaycan türkcəsində bu təfsiri yazmaqda məqsədi həmin türk dili ilə danışanların Qurani-Şərifdən ilahi ehkamı öz ana dilləri ilə dərk edib, elmin nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu Qurani-Şərifdən anlayıb, fəzilətindən agah olub, elm, təhsil etmələri arzu və muradımdır.”² Nəzərimizcə, təfsirin “Kəşfül-həqaiq ən-nukətil-ayati vəd-dəqaiq” (Ayələrin mənə və incəlikləriylə həqiqətlərinin açıqlanması) adlandırılması müəllifin bu əsər vasitəsi ilə mənaların həqiqəti və Quran ayələrinin incəliklərini xalqı və milləti üçün bəyan etməsinə görədir. Onlar da öz növbələrində bu mənə və Quran ayələrinin incəlikləri ilə tanış olmaqla, həqiqətləri dərk edərək, onları tanıyaraq həqiqət ardıcılları olacaqdılar.

Bakuvi bu səbəbdən həmin əsərinin adını “Kəşfül-həqaiq ən-nukətil-ayati vəd-dəqaiq” adlandıraraq oxucuları məqsədi ilə tanış etməyə çalışıb.

2. Yazılma tarixi və dili: “Kəşfül-həqaiq ən nukətil-ayati vəd-dəqaiq” təfsiri onun ömrünün ən yaxşı və bərəkətli əsərlərindən hesab olunur. Özü kitabın sonunda təfsirini Zilqədə ayının 22-si, hicri-qəməri 1323-cü ildə (1902-ci ildə) bitirdiyini qeyd edir.³ Bu təfsir Mir Məhəmməd Kərim Bakuvi tərəfindən Azərbaycan dilində yazılmışdır.

¹ Bakuvi, M.K. (2014), “Kəşfül-həqaiq ən-nukətil-ayati vəd-dəqaiq” təfsiri, Bakı, (c.1, s. 6).

² Yenə orada (s.6).

³ Bakuvi, M.K. (2014). “Kəşfül-həqaiq ən nukətil-ayati vəd-dəqaiq” təfsiri. Bakı, (c. 3, s. 689).

3. Müəllifin qələminin rəvanlığı və aydın başa düşülməsi: Müəllifin təfsiri qələmə alma üslubu çox rəvan və səlisdir. Onun tələşi Quranın həqiqətlərini çox sadə dildə və başa düşüləcək tərzdə bəyan etməkdir. O, bu yolla Quranın ecazkarlığını millətinə çatdırmağı bacardı. Mir Məhəmməd Bakuvi həmçinin Qurani-Kərimin müqəddəs ayələrinin məna və məqsədlərini sadə və qısa ifadələrlə təqdim etməyə çalışmışdır.

4. Kitabın həcmi və cildləri: “Kəşfül-həqaiq” təfsir kitabı Qurani-Kərimin 114 sürəsinin təfsir edildiyi 3 cildlik bir kitabdır. Bu təfsirin köhnə nəşrinə əsasən birinci cildi 745 səhifədən ibarətdir ki, “Fatihə” sürəsi ilə başlayır, “Tövbə” sürəsi ilə sona çatır. İkinci cild 791 səhifədən ibarətdir, əvvəli “Yunis” sürəsi, sonu isə “Ənkəbut” sürəsidir. Nəhayət sonuncu 3-cü cild “Rum” sürəsi ilə başlayır, “Nas” sürəsi ilə başa çatır və 959 səhifədir. Digər müxtəlif təfsirlər kimi, bu təfsirin hər cildinin əvvəlində müəllifin müqəddiməsi yer alıb. Bu yerdə ixtisarla həmin 3 cildin müqəddimələri haqqda söhbət açırıq:

O, birinci cildin müqəddiməsində elmin və savadlı olmağın dəyəri haqqında bəhs edir və savadsızlığı aradan aparan yeganə amilin elm olduğunu vurğulayır. Həmçinin, həmin müqəddimədə müsəlmanların İslam dinində qalma səbəbini Quranın dərin mənalarını dərk etməkdə olması kimi qeyd etmişdir.¹

Həmçinin, müəllif ikinci cildin müqəddiməsində insanın yaranışı barədə söhbət açmışdır. O, həmin müqəddimədə peyğəmbərlər (ə) və Allah dostlarını Adəm (ə) övladlarını həmişə zülmətdən nura tərəf hidayət edən kəslər və azgınlıq və fəsadın əsl səbəbini isə cəhalət hesab edirdi. Elmi var-dövlətdən daha yaxşı və üstün olaraq təqdim edirdi. Onun nəzərinə, elm ilə var-dövləti ələ gətirmək mümkün, lakin mal-mülk ilə elmi qazanmaq qeyri-mümkündür.

Bakuvi 3-cü cildin müqəddiməsində də elmin dəyəri haqqında bəhs etmiş və sözlərinin təsdiqi olaraq “Ər-Rəhman” surəsindən ayələr, “Nizami Gəncəvi” və “Cəlaləddin Rumi”dən şərlər gətirmişdir. Həmçinin, millətlər arasında olan ixtilaf barədə söz açaraq onların mənşəyini cəhalətdə görür və çarəsinin isə yalnız elmdə olduğunu bildirib.²

¹ Yenə orada, (c.1, s. 17-21).

² Bakuvi, M.K. (2014). “*Kəşfül-həqaiq ən nukətil-ayati vəd-dəqaiq*” təfsiri. Bakı. (c. 3, s. 4-13).

5. Təfsirin kamil ya naqis olması: Sözügedən təfsir bütün surə və ayələrin təfsiri və izah olunan kamil təfsirlərdən hesab olunur. Lakin bu əsərin qədim çaplarındakı ayələrin sayları ilə hazırki çaplar arasında azacıq fərqlər var. Məsələn, qədim çaplarda “Bəqərə” surəsi 282, “Nisa” surəsi 175, “Maidə” surəsi 123 və “Rəd” surəsi 45 ayədir. Ancaq hazırki çaplarda bu rəqəmlər dəyişilərək “Bəqərə” surəsi 286, “Nis”a surəsi 176, “Maidə” surəsi 120 və “Rəd” surəsi 43 ayə olmuşdur. Nəzərə çarpır ki, bu fərqlər qısa ayələrin bir-biri ilə eyni vaxtda təfsir edilməsi və bəzi yazı səhvlərinə əsasən ortaya çıxmışdır.

6. Nəşrin vəziyyəti: “Kəşfül-həqaiq ən-nukətil-ayati vəd-dəqaiq” təfsirinin çap olunması barədə müxtəlif yazıçıların fikirləri mövcuddur: 1904-cü ildə “Hacı Zeynəlabdin Tağiyevin” sifarişi ilə “Tiflis” şəhərində “Buxariyyə” qəzetinin çapxanasında nəşr olunub, Təfsirin 1-ci və 2-ci cildləri 1904-cü ildə və 3-cü cildi 1906-cı ildə çap olunmuşdur.¹ Həmçinin, 1904 və 1906-cı illərdə “Kaspi” jurnalında nəşr olunmuşdur. Bunu da qeyd etməliyik ki, bu əsər fars hərfləri ilə lakin Azərbaycan türkcəsində yazılmış və çap olunmuşdur.

Bu əsərin nəşri İslam aləmində, xüsusən Qafqazda böyük əks-səda yaratmış, müəllifə böyük şöhrət qazandırmışdır. Müəllifə Türkmənistandan, Tatarıstandan, Gürcüstandan bir çox hədiyyələr, Özbəkistandan xələtlər, İrandan “Şiri-Xurşid” medalı, Osmanlı dövlətindən isə ağ platindən 8 guşəli medal təqdim olunmuşdur.²

Bu təfsir üzərində araşdırma və elmi tədqiqat işləri görən türk alimin zəhməti ilə 1997-ci ildə Türkiyədə də çap olunmuşdur. Əslində bu iş professor doktor “Əhməd Bədir”in doktorantura dərəcəsinə müdafiə etdiyi diplom işidir.³

Həmçinin, son zamanlarda bu təfsir QMİ-si tərəfindən 2014-cü ildə Azərbaycan Respublikasında latın əlifbası ilə Azərbaycan türkcəsində əlyazma və qədim nüsxələrdən yenidən yazılıb redaktə olunduqdan sonra, nəşr edilmişdir. Müasir dövrdə bu dəyərli təfsirin nəşr olunması ilə Azərbaycanın şərəfli xalqı Quranın həqiqətləri ilə tanış olur və ondan bəhrələnir.

7. Oxucu kütləsi və hədəfin əhatəliyi: Bütün yazılmış kitabların xüsusi bir oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulduğu məlumdur. Əslində bir kitabın yazılmasında

¹ İsmayılov, M. (2011). *Təfsir üsulu və tarixi*. Bakı: İslam universiteti nəşri. (s.84).

² Bakuvi, M.K. (2014). “*Kəşfül-həqaiq ən nukətil-ayati vəd-dəqaiq*” təfsiri. Bakı. (c. 1, s. 12).

³ Ərtəkin, Ə. (2017). “Şiə araşdırmaları” saytı. “*Kəşfül-həqaiq*” təfsirini tanıtma məqaləsi.

oxucu auditoriyasının dəqiq və düzgün şəkildə tanınması elmi məharət tələb edir. “Kəşfül-həqaiq” təfsirinin müəllifi də bu məsələyə xüsusi diqqət yetirmiş və təfsiri qələmə alarkən əvvəlcədən öz oxucularının cəmiyyətdə olan bütün təbəqələr, xüsusən ümumi kütlə olmasını nəzərə almışdır.

8. Kitabın Mənbələri: Müfəssirlər (təfsir alimləri) öz təfsir kitablarında müxtəlif mötəbər təfsir və mənbələrdən istifadə etdikləri kimi, Mir Məhəmməd Bakuvi də öz təfsirində qədim və məşhur şiə və sünni təfsirlərindən istifadə etmişdir. Digər təfsirlərdən istifadə təfsir kitabının etibarını və elmi xüsusiyyətini möhkəmləndirir. İndi isə “Kəşfül-həqaiq” təfsirində istifadə olunan təfsir kitablarını onların yazılma tarixinə əsasən işarə edirik:

Əsərdə istifadə olunan təfsir kitabları:

1. Fəzl ibn Həsən Təbərsi. (6-cı əsr). *Məcməul- Bəyan fi təfsiril-Quran.*
2. Mahmud Zəməxşəri. (6-cı əsr). *Əl-Kəşşaf ən həqaiqi gəvamizit-tənzil.*
3. Əbu Əbdullah Məhəmməd ibn Ömər Fəxrəddin Razi. (6-cı əsr). *Məfatihul-ğeyb. (Təfsiri-Kəbir).*
4. Əli ibn Məhəmməd Əlauddin Bağdadi. (8-ci əsr). *Lubabut-təvil fi məanittənzil.*
5. Abdullah ibn Əhməd ibn Mahmud Nəsəfi. (8-ci əsr). *Mədarikut-tənzil və həqaiqut-təvil.*
6. Abdullah ibn Ömər Bəyzavi. (8-ci əsr). *Ənvarut-tənzil və əsrarut-təvil.*
7. İsmayıl Haqqı Bursəvi. (12-ci əsr). *Ruhul-bəyan.*
8. Əbu Məsud Müfti Kostantini. *Əl-Fadil.*

“Kəşfül-həqaiq” kitabının təfsir etmə metodları

Yazılan təfsirlər əsasən bir və ya bir neçə müxtəlif üslub və metodlar əsasında təfsir olunur. “Kəşfül-həqaiq” təfsirinin müəllifi də bu təfsiri yazarkən bir neçə məşhur üslubdan, xüsusən də “Quranı Quran ilə təfsir etmə” metodundan istifadə etmişdir. Onun bu təfsiri yazarkən istifadə etdiyi metodlar aşağıdakılardır:

- 1- **“Quranı Quranla təfsir etmə” metodu**
- 2- **“Rəvayət və hədislər əsasında təfsir etmə” metodu**
- 3- **“Elmi təfsir etmə” metodu**

“Kəşfül-həqaiq” təfsirində xüsusi olaraq “Quranı Quranla təfsir etmə” metodu daha çox gözə çarpir. Buna görə bu metodun daha aydın olması üçün barəsində qısa izah veririk. Quran ayələrini təfsir etmək üçün ən etibarlı mənbə elə Quranın özüdür. İslam peyğəmbəri (s), onun məsum Əhli-beyti (ə) və həmçinin Peyğəmbərin (s) və-falı səhabələri bu qaydadan çox istifadə etmişlər. Qurani-Kərimin bir çox təfsirçiləri də öz təfsir kitablarında “Quranı Quranla təfsir etmə” metodundan istifadə ediblər.

O cümlədən, Əllamə Təbatəbai (r.ə) “Əl-Mizan”da, Dr. Məhəmməd Sadiqi Tehrani “Əl-Furqan”, Bəlaği “Alaur-Rəhman” və digər tanınmış təfsir kitablarında bu metodu seçmişlər. Bu yerdə Əllamə Təbatəbainin (bu metod barədə) düşüncəsini nəzərinizə çatdırmağın daha münasib olduğunu düşünürük. O, “Quranı Quranla təfsir etmə” metodu barədə bu düşüncəyə malikdir: “Quran hər şeyi bəyan edən olduğu halda, onun özünü də (Quranı) bəyan etməsi inkar olunmazdır.” Yəni, Quran insanın hidayəti üçün zəruri olan həqiqətləri açıqladığı kimi, özündəki həqiqətləri də bizlərə bəyan edir. Deməli, ayələrin təfsiri zamanı Quranın digər ayələrinin sorağına getməli, onlar barədə dərinədən düşünməli, onların nümunələrini təyin etməli və Quranı Quranla təfsir etməliyik.¹

Müəllif kitabın çox yerlərində hər hansı bir ayənin təfsiri üçün nəzərdə tutduğu ayənin “ayə” olmasını vurğulamır, lakin elə yerlər də var ki, onların ayə olmasını qeyd edir. O, bu metoda xüsusi əhəmiyyət verir. Nəzərində tutduğu ayəni daha aydın bəyan etmək üçün digər bir ayəni “təfsir edən” ünvanında gətirir. Həmçinin, bir ayəni digəri ilə yalnız söz oxşarlığı baxımından deyil, həm də məna baxımından təfsir edir. Yaxşı olar ki, Quranla təfsir etmə metodundan istifadə olunaraq təfsir edilən bir neçə ayəni diqqətinizə çatdıraq.

Birinci ayə:

«فَتَلَّى آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»

“Sonra, Adəm öz Rəbbi tərəfindən bəzi kəlmələr aldı (və onlar ilə tövbə etdi). Allah da ona nəzər edərək tövbəsini qəbul etdi. O, çox tövbə qəbul edən və mehribandır.” (“Bəqərə” surəsi, ayə 37)

Müəllif yuxarıdakı ayədə işlədilən “kəlmələr” sözünü Adəm (ə) və Həvvanın (ə) duası olan aşağıdakı ayə ilə təfsir edir.

«قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ»

¹ Təbatəbai, M.H. (1417). “Əl-Mizan” təfsiri. Qum: İntişarate islami cameye muderrisin hozeye elmiyye nəşriyyatı. (c.1, s.11).

“Dedilər: «Ey Rəbbimiz, biz özümüzdə zülm etdik, əgər bizi bağışlamasan və bizə rəhm etməsən, mütləq ziyana uğrayanlardan olacağıq.»” (“Əraf” surəsi, ayə 23)

İkinci ayə:

«تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

“Onlar keçib getmiş bir ümmətdirlər, onların əldə etdikləri özlərinə, siz (kitab əhlinin) əldə etdiyiniz isə sizə aiddir. Siz onların etdiyi əməllər barəsində əsla sorğusual olunmayacaqsınız!” (“Bəqərə” surəsi, ayə 141)

Yəhudilər özlərini peyğəmbər övladları bildikləri üçün çox qürurlu idilər və bu səbəbdən özlərini Allah yanında uca məqam sahibləri hesab edirdilər. Müəllif yuxarıdakı ayəni başqa bir ayə ilə təfsir etmişdir.

«إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ»

“Həqiqətən sizin Allah yanında ən hörmətliniz sizin ən təqvalınızdır”. (“Hucurat” surəsi, ayə 13)

Əslində o, bildirmək istəyir ki, insanın dəyəri əsil-nəcabət ilə deyil. Müəllif Allah dərgahında insan dəyərinin meyarını Quranın başqa bir ayəsi ilə aydınlaşdırmışdır. Quranı Quranla təfsir etmə metodu barədə bir neçə ayəni diqqətinizə çatdırdıq, lakin bu təfsirdə belə bu metodla təfsir edilən ayələrin sayı həddən artıq çoxdur.

“Rəvayət və hədislər əsasında təfsir etmə” metodu barədə müəllifin bu təfsirdə ayələrin nazil olma səbəb və hikmətlərinə daha çox işarə etməsini qeyd etmək olar. O, sənədi zəif olan rəvayətləri inkar etmiş və bəzi təfsirçilərin bu barədə nəzərlərini qəbul etməmişdir. Mir Məhəmməd Bakuvi bu metodda daha çox Peyğəmbər (s) hədislərindən istifadə etmiş və həmin hədisləri müxtəlif rəvayət kitablarına istinadən yazmışdır. O, təfsirində şiə və sünni hədis kitablarından, yəni şiələrin dörd və sünnilərin altı (məhzəblərinə uyğun olaraq) mötəbər kitabından Quran ayələrinin təfsiri üçün (uyğun) hədislərdən istifadə etmişdir. O, bu işi ilə zehnlərdə “Millət və İslam ümməti” məfhumunu yenidən dirçəltmiş və İslam vəhdətini insanların arasında nümayiş etdirmişdir.

Ərəblər Qurani-Kərimdən başa düşmədiklərini birbaşa Peyğəmbərdən (s) soruşduqları kimi, bu gün də o həzrətin buyurduqlarından istifadə edərək Quranın ümumi və xüsusi, mütləq və müqəyyəd, nasix və mənsux, möhkəm və mütəşabih ayələrini tanıya bilərik. Eyni zamanda müəllif səhabələr və tabeidlərdən də bəzi rə-

vayətlər nəql etmişdir. Onlardan bəzisi: İmam Əli ibni Əbu Talib (ə), Abdullah ibn Abbas, Həsən Bəsri, Abdullah ibn Məsud, Mucahid, Qətadə və Sufyan ibn Əyundur.

Bu dəyərli əsərin daha bir müsbət və təqdirəlayiq xüsusiyyəti müəllifin təfsirdə "İsrailiyyat"dan (saxta hədislərdən) istifadə etməməsi və bu növ hədisləri şiddətlə pisləməsidir. Misal olaraq "rəvayət ilə təfsir etmə" metodundan istifadə edərək təfsir olunan ayəyə diqqət yetirin:

«فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ»

“İman gətirib yaxşı iş görənlər (Cənnət) bağ(ların)da şadlıq və sevinc içərisində olurlar.” (“Rum” surəsi, ayə15)

Müəllif bu ayənin təfsirində Peyğəmbərdən (s) bir hədis nəql etmişdir. Əbu Dərdadan nəql olunub ki, dedi: “Bir gün möhtərəm Peyğəmbərimiz (s) camaat ilə cənnət və onda olan nemətlər haqqında bəhs edirdi. Camaatın içində bir bədəvi ərəb dizi üstə oturub soruşdu: “Ey Peyğəmbər (s), görəsən, cənnətdə gözəl səs və gözəl nemətlər varmı?” Allah Rəsulu (s) buyurdu: “Bəli, ey bədəvi, cənnətdə bir çay var, onun ətrafında bakirə qızlar gözəl səslə nəğmə oxuyurlar ki, o səslərin oxşarını heç kim dünyada əbədiyyətə qədər eşitməyəcək. Bu, cənnətin ən yaxşı nemətlərindəndir.”¹

Bakuvi deyir ki, bu hədisi bəzi alimlər dünyada nəğmənin halal olmasına dəlil sayıblar və bundan başqa da nəğmənin halallığı haqqında Allah Rəsulundan (s) bir çox hədislər nəql ediləndir.²

"Elmi təfsir etmə" üslubu haqqında demək olar ki, müəllif Quran ayələrini dövrünün şərait və qanunlarına əsasən təfsir və bəyan etmişdir. Vətən sevgisi, insan üçün ictimai mühitin əhəmiyyəti, isbat edilmiş elmi məsələlərin Quran ilə ziddiyyət təşkil etməməsi və buna oxşar mövzuları dövrünün şərait və qanun-qaydaları baxımından araşdırmışdır.

Təfsir alimlərinin "elmi təfsir etmə" metodu barədə müxtəlif nəzəriyyələri var. Məsələn, Əllamə Təbatəbai (r.ə) bu barədə buyurur: “Bu üsulu yaxşı olar ki, "tətbiiq”

¹ Huveyzi, Ə. (1415). “*Nurus-Səqəleyn*” təfsiri, Qum: İsmailiyyan nəşriyyatı. (c. 4, səh. 171-172); Zəməxşəri. “*Əl-Kəşşaf*” təfsiri. Darul kutubil ərəbi nəşriyyatı. (c. 3, s. 471); Qurtəbi. “*Əl-Camiu li-əhkamil Quran*” təfsiri. Nasir Xosrov nəşriyyatı. (c. 14, s. 13); Sələbi. “*Əl-Kəşfu vəl-bəyan*” təfsiri. Daru ihyau turasil ərəbi nəşriyyatı. (c. 7, s. 297).

² Bakuvi, M.K. (2014). “*Kəşfül-həqaiq ən nukətil-ayati vəd-dəqaiq*” təfsiri. Bakı. (c. 3, s. 20).

(uyğunlaşdırma) adlandıraraq və ona “təfsir” adı qoyulmasın.”¹ O, bu tərifdə “Elmi təfsirin” yalnız bir qisminə işarə etmişdir.

Ayətullah Mərifət (r.ə) də bu metod barədə fikrini belə bəyan etmişdir: "Bu növ təfsir etməyə meyl, Quranı təbiətin sirlərinə işarə edə bilənlərə məxsusdur. Yeni elmlərin kəşf etdikləri sirlər... Bu mətləb Quranın düzgünlüyünü ifadə edən ən mühüm ecazkarlıqlardan biridir.”²

Lakin Dr. Rizayi İsfəhani bu barədə başqa xüsusi bir nəzər bildirmişdir: “Ancaq bizim məqsədimiz... müxtəlif elmlər vasitəsi ilə Quran ayələrini daha yaxşı anlamaqdır. Yəni, dəqiq və humanitar elmlər Quranın elmə işarə edən ayələrini təfsir və izah etməkdə bir vasitə olmalı və bu arada düzgün təfsirin bütün meyar və qanunlarına riayət olunmalı, heç bir artım və ya azalma müşahidə olunmamalıdır.”³

Sonuncu tərifin hərtərəfli və nöqsansız bir tərif olması nəzərə çarpır, lakin digər təriflərdə elmi təfsirin xüsusi bir qisminə, yəni “Elmləri Quranla uyğunlaşdırmaq” və elmi təfsirin bir nəticəsinə – “Quranın elmi ecazkarlığının isbatına” işarə olunmuşdur. Müəllifin “Elmi təfsir etmə” üslubundan istifadə edərək təfsir etdiyi bir neçə ayəyə işarə edirik:

Birinci ayə:

«وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا رُجُومًا ثَمِينًا»

“Və bu yeri döşəyən, orada sabit və möhkəm dağlar və çaylar yaradan və orada bütün meyvələrdən cüt-cüt və erkək və dişi yaradan odur!” (“Rəd” surəsi, ayə 3)

Müəllif bu ayənin təfsirində “Elmi təfsir etmə” metodundan istifadə etmişdir. Əvvəl digər təfsirçilərin nəzərini qeyd etmiş, daha sonra isə öz fikrini belə izah etmişdir: “Bəzi təfsir alimləri deyiblər ki, cütlükdə məqsəd turş və şirin, ağ və qara, sarı və qırmızıdır, lakin ayəni belə mənalandırmaq Qurani-Kərimin fəsaḥət və bəlağətində ziddir. Əksinə, Allah-taala bu ayədə dəqiq bir hikmətə işarə edib və elm əhli o hikmətə indi tədrisən agah olur. Botanikanın da təsdiq etdiyi kimi, o hikmət budur: Necə ki, heyvanatın yaranmasında cütlüyə (erkək və dişi) ehtiyac var, habelə bütün meyvələrin yaranmasında da cütlüyə ehtiyac var. Bəzi meyvələrdə cütlüklər ayrı-ay-

¹ Təbatəbai, M.H. (1417). “*Əl-Mizan*” təfsiri. Qum: İntişarə islami cameye muderrisin hozeye elmiyyə nəşriyyatı. (c. 1, s. 8).

² Rizayi İsfəhani, M. Ə. (1387). *Məntiqə təfsire Quran*. Qum: Camiatul-Mustafa(s) nəşriyyatı. (c. 2, s. 186).

³ Yəni orada, (c. 2, s. 188-189).

rı ağaclardadır. Xurma, çətənə ağaclarında müşahidə olunduğu kimi, habelə bəzilərinə də cütlük çiçəyin içində mövcuddur. Əgər o cütlüyün bir-biri ilə əlaqəsi olmasa, o çiçəkdən meyvə hasil olmaz. Ayənin mənası belədir: “Allah-taala bütün meyvələri cüt-cüt (erkək-dişi) yaratdı, necə ki heyvanat da belədir, meyvə də cütlükdən yaranır.”¹

İkinci ayə:

«وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِي أَنْ تُمِيدَ بِهِمْ»

“Yerin onları silkələməməsi üçün yer üzündə möhkəm və sabit dağlar qoyduq...”. (“Ənbiya” surəsi, ayə 31) Mir Məhəmməd Bakuvi bu ayənin təfsirində deyir:

“Coğrafiyaşünasların tədqiqatından belə məlum olur ki, yer əvvəllər düz olub və zaman içində zəlzələdən, ya da yerin bətnində olan mədənlərin buxarlanması ilə yerdə dəliklər açılıb, oralardan uca dağlar çıxıbdır. Necə ki, hər bir zamanda yanar dağlar müşahidə olunur, lakin qeyd olunan ayə bu iddianı rədd edir, yəni Allah-taala öz hikmətilə yerdə əvvəlcə uca dağlar yaradıbdır.”²

Müəllifin elmi təfsir etmə üslubu ilə daha çox tanış olmaq üçün sözügedən təfsirin bu mənbələrinə – 3-cü cild, səhifə 36, 392 və 510-a müraciət edə bilərsiniz.

Mətləbləri bəyan etmə qaydası: Bu əsərin yazılışı yuxarıdan aşağı və xətt ilə iki tərəfə ayrılan cədvəlin daxilində formalaşılıb. Təfsir olunacaq ayələr ard-arda cədvəlin kiçik bir hissəsində, ayələrin təfsir və bəyanı isə cədvəlin nisbətən böyük hissəsində yazılmışdır. Təfsirin müəllifi daha çox izaha ehtiyac olan yerlərdə (*) bu əlamətdən istifadə edərək aşağıda həmin ayəni şərh etmişdir. Həmin yerdə kəlmələrin mənası, coğrafi sözlərin izahı, ayələrin nazilolma səbəbləri, tarixi bəhsələr, ictimai çətinliklərin həlli və digər əlaqədar mövzular araşdırılmışdır. Həmçinin, bütün surələrin ayə sayları surənin əvvəlində qeyd olunmuşdur. Hər surənin sonunda həmin surənin təfsirini bitirdiyi üçün Allah-taalaya təşəkkür və məsumlardan (ə) həmin surənin fəziləti barədə bir hədis bəyan etmişdir. Misal üçün Mir Məhəmməd Kərim Bakuvi aşağıdakı ayənin təfsirində (*) bu əlamətdən istifadə edərək ayəni belə bəyan edir:

¹ Bakuvi, M.K. (2014). “*Kəşfül-həqaiq ən nukətil-ayati vəd-dəqaiq*” təfsiri. Bakı. (c. 2, s. 130).

² Yəni orada, (c. 2, s. 329).

«قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ»

“Buyurdu: Belə isə, oradan (o məqam və rütbədən) aşağı en! Çünki sənə orada təkəbbürlük etmək yaramaz. Beləliklə, oradan xaric ol ki, şübhəsiz sən alçaq və xar edilmişlərdənsən.” (“Əraf” sürəsi, 13-cü ayə)

Müəllif qeyd olunan ayənin izahında belə buyurur: “Qurani-Kərimdə İblisin hekayəsinin bir neçə yerdə qeyd edilməsində məqsəd təkəbbürlü olmağın xəbisliyini (pisliyini) bəyan etməkdir. Təkəbbür necə də pis və xəbis olan xüsusiyyətdir ki, insanı uca məqamlardan ən alçaq yerlərə düşürür! Allah-taala insanların dünya həyatında bir-birilərinə qarşı təkəbbürlü olmasına razı deyil və bu səbəbdən Qurani-Şərifdə bu xüsusiyyət dəfələrlə məzəmmət edilib...”¹ (Əlavə məlumat üçün: “2-ci cild, səhifə 265-ə, “Kəhf” sürəsinin 59-cu ayəsinin təfsirinə və 3-cü cild, səhifə 193-ə, “Zümr” sürəsinin 2-ci ayəsinin təfsirinə” müraciət edin).

“Kəşfül-həqaiq” təfsirində mövcud olan bəzi nöqsanlar

Bir çox təfsirlərdə quruluş və mətnin anlamı baxımından nöqsanlar olduğu kimi, bu təfsir də həmin nöqsanlar mövcuddur. Bu barədə mühüm bir məsələni diqqətinizə çatdırırıq: “Birinci dərəcəli (qədim) mənbələrdən istifadə etməmək və ya mötəbər olmayan mənbələrə istinad etmək təfsir əsərinin nöqsanlı olmasına və zəifləməsinə səbəb olar. Buna görə də təfsir aliminin mötəbər mənbələrə müraciət etməsi zəruridir. Təfsir zamanı müraciət olunması lazım olan elmi mənbələr bunlardır:

1- Lüğəvi mənalara izah edən “Lüğət kitabları”: Təfsirdə diqqət olunması meyarlarından biri sözlərin lüğəvi mənasıdır. Ayələrin təfsirində kəlmənin iddia olunmuş lüğəvi mənasının düzgün olub-olmamasını yoxlamaq üçün iki meyar mövcuddur:

A) Qeyd olunmuş məna kəlmənin qeyri məşhur (az bilinən) və nadir mənalarından olmasın. Belə olduğu təqdirdə (qeyri məşhur və nadir mənalarından istifadə etsək), lüğət sahəsi dəlil hesab edilməz.

B) Nəzərdə tutulan kəlmənin iddia olunmuş mənası (Quranın) nazilolma dövründə həmin mənada işlənmiş olsun.

¹ Bakuvi, M.K. (2014). “Kəşfül-həqaiq ən nukətil-ayati vəd-dəqaiq” təfsiri. Bakı. (c. 1, s. 419).

2- Qurani-Kərimin müqəyyəd (hər hansı bir qeydlə mütləq hökmündən xaric olan) və mütəxəssis ayələrinə (ümumi hökmdən xaric olaraq xüsusiləşən ayələrə) diqqət etmək. Xüsusən şəriət, qanunqoyma və tərbiyəvi nöqtəyi-nəzərdən, ayənin mütləq və müqəyyəd, ümumi və ya xüsusi və mucməl, yaxud mübəyyən olmasına daha çox diqqət etmək lazımdır. Bütün Quran ayələrinə diqqət yetirmək və məntiqi və ürfi baxımdan onları bir-biri ilə müqayisə edərək düşünmək düzgün təfsirin meyarlarından hesab olunur.¹

Bu yerdə “Kəşfül-həqaiq” təfsirinin quruluş və mətnin anlamı baxımından olan bəzi nöqsanlarına diqqət edək:

- Bakuvi 3-cü cildin müqəddiməsində “Cəməl”, “Siffeyn” və “Nəhrəvan” kimi tarixi hadisələrdən uzun-uzadı söz açmışdır. Həmçinin, ilk 4 xəlifə, vətən sevgisi, müsəlmanlar arasında olan ixtilaflar və savadlanma və elmin dəyəri barədə olan bəhlərin təfsir və onun hədəfləri ilə elədə çox əlaqəsi yoxdur.

- Müəllif ayələri təfsir edərkən rəvayətlərdən az istifadə etmiş və daha çox əxlaqi və əqidəvi məsələlərə əhəmiyyət vermişdir. O, bəzi ayələrin təfsirində hədis kitablarından, o cümlədən şiə və sünni rəvayətlərindən istifadə etmişdir, lakin nə müqəddimə və nə də kitabın axırında həmin mənbələrə heç bir işarə etməmişdir.

- Bəzi ayələrin təfsirinə göz yumaraq onları tərcümə və qısa şəkildə izah etməklə kifayətlənmişdir. Hətta bəzi ayələrin izahını da mötərizədə çox müxtəsər şəkildə bəyan etmişdir. Bunun da təfsirin hədəfləri ilə uyğunsuzluğu nəzərə çarpır.

- Müəllif əhli-sünnə təfsirlərindən daha çox bəhrələnmişdir. Şiə təfsirlərindən isə yalnız “Məcməul-bəyan” təfsiri ilə kifayətlənmişdir. “Kəşfül-həqaiq” təfsirinin şiə təfsiri olduğunu nəzərə alaraq, şiə təfsirlərindən daha çox istifadə olunması gözlənilirdi.

- Çox yerlərdə ayədəki kəlmələr şərh və izahsız gözə çarpır.

Bunlar adı çəkilən təfsirdə mövcud olan bəzi nöqsanlardır, daha ətraflı məlumat əldə etmək üçün təfsiri daha diqqətlə oxuyub yerdə qalan nöqsanlarla tanış olmaq mümkündür. Hamıya məlumdur ki, qələmə alınan əsərlərdə müəyyən nöqsanlar mövcuddur. Onları araşdırıb ortaya çıxartmaq isə yazılan dəyərli əsərin heç də gözdən salmaq məqsədi daşımır, əksinə gələcəkdə yazılacaq təfsirlərin bu nöqsanlardan uzaq olması üçün faydalı olacağına ümüdvəriq. Müəllif özü də 1-ci cildinin müqədd-

¹ Şakir, M.K. (1382). *Məbani və rəvəşhaye təfsiri*. Qum: Mərkəze cahaniye ulume islami nəşriyyatı. (s. 100-101).

diməsində alimlər və elm əhlindən nəql edərək yazdığı təfsirdə olan səhvlər və nöqsanları düzəltməyi rica etmişdir.

Nəticə

Mirməhəmməd Kərim Bakuvi elmi və ictimai fəaliyyəti ilə seçilən, 19-cu əsrdə yaşamış Azərbaycanın nüfuz sahiblərindən hesab olunur. Onun çoxsaylı kitab və tərcümələri mövcuddur və ən dəyərli və məşhur elmi əsəri “Kəşfül-həqaiq ən-nukətil-ayati vəd-dəqaiq” təfsiridir. O, elmi fəaliyyətlərindən əlavə, cəmiyyətin problemlərinin həlli üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir. Mir Məhəmməd Kərim Bakuvi 1939-cu ildə gecə, martın 16-sı şəhadətə yetirilmişdir. Adı çəkilən təfsir Azərbaycan dilində yazılan ilk təfsirdir. Bu təfsir birinci dəfə 1904-cü ildə çap edilmiş və 2014-cü ildə latın hərfləri ilə yenidən çap olunmuşdur. Müəllifin bu dəyərli əsəri yazmaqda hədəfi Azərbaycan xalqını Quranın həqiqətləri ilə tanış etməkdir. Beləliklə, bu təfsir həmin vaxtlar yalnız Azərbaycan cəmiyyətində deyil, bir çox qonşu ölkələrdə də xüsusi şöhrətə malik olmuşdur. Bu əsər mətləblərin başa düşülməsi və çatdırılmasına çox kömək edən xüsusi üslub və metodlarla yazılmışdır. Daha çox izaha ehtiyac olan yerlərdə bu əlamətdən (*) istifadə edərək oxucuları ayənin təfsirinə istiqamətləndirmişdir. Müəllif təfsirində şiə və sünni məzhəbinin qədim və məşhur təfsirlərindən bəhrələnmişdir. Bu təfsir bir neçə metodla təfsir edilmiş və daha çox “Quranı Quranla” və “Elmi metodla” təfsir etmək üslubları seçilmişdir. Bu təfsirin quruluş və mətnin anlamı baxımından bəzi nöqsanları var. “Təfsir ilə əlaqədar olmayan uzun-uzadı bəhslər, ayələrin təfsirində rəvayətlərin az istifadə edilməsi, ayələrin çoxunda kəlmələrin izah edilməməsi” və bu kimi məsələləri bu təfsirin nöqsanlarından saymaq olar.

Ədəbiyyat

1. Qurani-Karim.
2. Mammadali, B. (mart, 2008). *Axund Mir Mahammad Karim Mirchafarzade al-Bakuvinin hayat va yaradichiliqi*. Dovlet ve Din. (№ 1 (5)). Baki.
3. İsmayilov, M. (2011). *Tefsir usulu ve tarixi*. (2 nashr). Baki: İslam universiteti nashri.
4. Arusi Huveyzi, A.E. (1415). *Nurus-Seqeleyn* tefsiri. Qum: İsmailiyyan nashriyyati. (IV chap).
5. İsmayilov, M. (2002). *20-ci Yuzyilda Azerbaycanda Yapılan Kuran Tefsiri ve Meal Chalishmalari*, (basilmamış yüksek lisans tezi), İstanbul.
6. Qurtebi, M.E. (1364). *Al-Camiu liehkamil Quran* tefsiri. (I chap). Tehran: Nasir Xosrov neshriyyati.
7. Bakuvi, M.K. (2014). *Kashful-heqaiq en-nuketil-ayati ved-deqaiq* tefsiri. bash meslehetchi Professor Sheyxulislam A.H.Pashazade. Baki.
8. Rizayi İsfahani, M.A. (1387). *Mentiqe tefsire Quran*. (I chap). Qum: Camietul-Mustafa (s) nashriyyati
9. Tutun, S. (2018). *XX ve XXI yuzyil mufessirlerinin yorumlari baqlamında huruf-ı Mukatta`a`ya bakish*. Metafizika jurnalı, (ISSN 2616-6879). Baki. cild 1, say 4.
10. Salabi, N. (1422). *Al-Kashfu vel-beyan en tefsiril-Quran*. “Daru ihyait-turasil-arabiyy” (I chap). Beyrut.
11. Shakir, M.K. (1382). *Mabani ve reveshaye tefsiri*. (I chap.). Qum: Merkeze cahani ulume islami” nashriyyati.
12. Artakin, A. (2017). Shia arashdirmalari sayti, “*Kashful-haqaiq*” tefsirini tanitma meqalesi.
13. Tabatabai, M.H. (1417). *Al-Mizan* tefsiri. (V chap.). Qum: İntisharate islami cameye muderrisin hozeye elmiyye nashriyyati.
14. Zemexsheri, M. (1407). *Al-Keshshaf* tefsiri. (III chap). Beyrut: Darul kutubil erebi nashriyyati.

Nijat Yahyazade

***Mir Mohammad Karim Bakuvi's Interpretation of "Kashful-Hagaig"
and His Scientific-Social Life***

(abstract)

Mir Mohammad Karim Bakuvi was born in 1858 in Baku city and got his first education in Baku and higher education in Baghdad. He had many public obligations, one of them was establishment of the "Hidayat" charity. Bakuvi has written many scientific works, the most important of them was "Kashful-Hagaig an-Nukatil-Ayati vad-Daqaiq" (Explaining the meanings and subtleties of the verses and their truths) in 3 volumes, which was written and completed by him in 1902. The above-mentioned interpretation was published firstly in 1904 and 1906, by H.Z. Tagiyev, and was published in 2014 in the Latin alphabet, with the initiative of CMB. This interpretation, In addition to writing in Azerbaijani language, has taken a special role in strengthening religious values and the formation of the national culture of Azerbaijan. In his interpretation, he used the methods of "interpreting the Koran with the Koran", "interpreting the Koran with verses", and "scientific interpretation", and in his interpretation of the verses, he noted special attention to the first interpretation method. He also interpreted the scientific verses in the Koran, including the 2nd verse of Surah Rad 2 and 31st verse of Surah Anbiya, in accordance with the conditions and laws of the time. His interpretation alongside being mild and clear, and was based on authoritative ancient interpretations and verse sources. It is considered a perfect interpretation because all the verses are interpreted in the commentary on Kashful-Hagaig. In addition to the scientific advantages, this interpretation has certain shortcomings in the structure and meaning of the text. This work has been researched in an analytical descriptive manner and based on content analysis.

Keywords: *"Kashful-Hagaig" interpretation, Mir Mohammad Karim Bakuvi, scientific-social, life*

Ниджат Яхязадэ

**Научно-общественная жизнь Мир Мухаммедом Карима
Бакуви интерпретация «Каишфул-Хагига»
(резюме)**

Мир Мохаммед Карим Бакуви родился в 1858 году. Начальное образование получил в Баку, а высшее образование в Багдаде. У него было много социальных обязанностей, одним из которых было создание благотворительной организации “Хидаят”. Бакуви написал много научных работ, наиболее важной из которых является его трехтомная интерпретация «Каишфул-Хакаик ан-Нукатил-Аяти-вад-Дакаик» (подробное раскрытие истин аятов), который он написал в 1902 году. Вышеупомянутая интерпретация была впервые опубликована в 1904 и 1906 годах Х.З.Тагиевым, а в 2014 году - по инициативе УМК - на латинском алфавите. Помимо того, что эта интерпретация написана на азербайджанском языке, также сыграла особую роль в укреплении религиозных ценностей и формировании национальной культуры Азербайджана. В своей интерпретации он использовал методы «интерпретации Корана с помощью Корана», «интерпретации Корана с помощью хадисов» и «научные толкования», а при интерпретации аятов он предпочитал метод первой интерпретации. Он также в соответствии с условиями и законами того времени интерпретировал научные аяты Корана, в том числе 2-ой аят суры «Ар-Раад» и 31-й аят суры «Аль-Анбия». Его интерпретации четкие и ясные, и написаны со ссылкой на авторитетные и древние источники тафсира и хадиса. Поскольку в интерпретации «Каишфул-Хагига» все аяты истолкованы, она считается идеальной интерпретацией.

Помимо научных преимуществ, эта интерпретация имеет определенные недостатки с точки зрения структуры и смысла текста. Эта статья была рассмотрена в аналитической описательной манере и на основе контекстуального анализа.

Ключевые слова: интерпретация «Каишфул-Хагига», Мир Мухаммед Карим Бакуви, научно-общественная жизнь

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 06.04. 2020

Təkrar işləməyə göndərilmişdir: 14.04. 2020

Çapa qəbul edilmişdir: 01.06. 2020